

LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIŲ SINTAKSINĖ KLASIFIKACIJA

E. GENIUŠIENĖ

Pastaruoju metu, tyrinėjant atskirų kalbų sintaksę, ypatingas dėmesys skiriamas veiksmažodžių sintaksinėms savybėms, jų sintaksinei distribucijai ir, suprantama, veiksmažodžių klasifikacijai¹. Lietuvių kalbos veiksmažodžiai šiuo atžvilgiu tyrinėti dar palyginti mažai², ir veiksmažodžių sintaksinės klasifikacijos, neskaitant tradicinio jų skirstymo į asmeninius ir beasmenius bei tranzityvinius ir intranzityvinius, lyg ir nėra. Šiame straipsnyje mėginama kiek plačiau panagrinėti dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksines savybes ir išskirti pagrindines jų sintaksines klases.

Veiksmažodis sakinyje vaidina dominuojantį vaidmenį³. Asmenuojamoji veiksmažodžio forma yra struktūrinis ir semantinis sakinio centras, nuo kurio priklauso visi kiti pagrindiniai sakinio elementai ir jų forma. Pavyzdžiui, veiksmažodis *miega* reikalauja daiktavardžio vardininko, žyminčio atitinkamo būvio subjekta (*Vaikas miega*). Veiksmažodis *laukia* reikalauja ne tik daiktavardžio vardininko, bet ir daiktavardžio kilmininko, žyminčio atitinkamo būvio objekta (*Motina laukia sūnaus*). Veiksmažodžiai gali reikalauti ir būdvardžio (*Petras atrodė linksmas*), prieveiksmio (*Vaikas gražiai elgiasi*), dalyvio (*Jis liovėsi kalbėjęs*), bendraties (*Brolis nutarė išvažiuoti*). Vadinasi, šiuo atžvilgiu galima išskirti įvairias veiksmažodžių klases: 1) veiksmažodžius, reikalaujančius daiktavardžio, 2) veiksmažodžius, reikalaujančius būdvardžio, 3) veiksmažodžius, reikalaujančius prieveiksmio, ir t. t.

Didžiausia klasė yra pirmoji. Sintaksinėje veiksmažodžių distribucijoje daiktavardis vaidina svarbiausią vaidmenį, nes gali turėti įvairias formas (įvairius linksnius

¹ Žr., pvz.: P. Мразек, Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы, „Вопросы языкознания“, 1964, 3, p. 50–61; Б. А. Абрамов, Синтаксические потенции глагола, „Научные доклады высшей школы. Филол. науки“, 1966, 3, p. 35–44; Г. Г. Почепцов, О принципах синтагматической классификации глаголов, „Научные доклады высшей школы. Филол. науки“, 1969, 3, p. 65–76.

² Minėtina Č. Grendos disertacija „Veiksmažodžio junginiai su bendratimi dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje“ (V., 1969).

³ Žr. A. Meje, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М., 1938, p. 360; Е. Курилович, Очерки по лингвистике, М., 1962, p. 53 t.; L. Tesnière, Éléments de syntaxe structurale, Paris, 1959.

ir prielinksnines konstrukcijas) ir atlikti sakinyje įvairias funkcijas – veiksnio, papildinio bei aplinkybių. Čia ir apsiribojama tik ta veiksmožodžių sintaksine klase, t. y. toliau nagrinėjami tik veiksmožodžiai, reikalaujantieji daiktavardžių.

Sintaksinė veiksmožodžių klasifikacija straipsnyje grindžiama jų valentingumu. S. Kacnelsonas valentingumą apibrėžia kaip „свойство слова определенным образом реализоваться в предложении и вступать в определенные комбинации с другими словами“⁴.

Valentingumas plačiau prasme yra tam tikro kalbos lygmens elementų (jų tarpe ir taksonominių elementų, t. y. žodžių kaip kalbos dalių) sugebėjimas jungtis vienas su kitu. Veiksmožodžio valentingumas yra jo sugebėjimas jungtis su daiktavardžiu, būvardžiu ir kitomis kalbos dalimis. Šiuo atveju netikslus būtų pasakyimas, kad veiksmožodis turi valentingumą veiksmiui, papildiniui ir t. t.⁵, nes sakinio dalys yra funkcinio lygmens elementai, o veiksmožodis yra taksonominis elementas.

Bet kurį sakinį sudaro konkretūs žodžiai ir jų ryšiai. Tuose konkrečių žodžių ryšiuose realizuojamas tų žodžių kaip taksonominių elementų valentingumas:

„Валентность – факт языка. В речи выступают не возможности связей, а самые связи – реализация валентности. Отношение валентности к связям – это отношение потенции к реализации, возможности к действительности“⁶. Kiekvieno konkretaus sakinio, kuriame tarinio funkciją atlieka veiksmožodis, struktūra priklauso nuo to veiksmožodžio valentingumo.

Labai svarbus yra valentingumo skirstymas į būtinają ir nebūtinają (fakultatyvąją): „Отдельные валентности одного и того же элемента языка [...] могут различаться между собой относительной вероятностью реализации их в речи, иначе говоря, вес валентности может быть различным. По этому признаку выделяются, в первую очередь, обязательная и не обязательная валентности“⁷.

Būtinasis veiksmožodžio valentingumas determinuoja, lemia tam tikrą elementą sakinyje, tuo tarpu nebūtinasis valentingumas rodo, kad tam tikras elementas tik yra galimas, potencialus⁸. Pavyzdžiui, veiksmožodžiai *miega*, *auga*, *žaidžia* determinuoja daiktavardžio vardininką. Kitaip tariant, jie turi būtinają valentingumą daikta-

⁴ С. Д. Кацнельсон, О грамматической категории, „Вестник ЛГУ“, 1948, 2, p. 132.

⁵ Toks netikslumas pastebimas N. Filičevos monografijoje, kurioje nagrinėjamos valentingumo problemos, žr. Н. Н. Филичева, О словосочетаниях в современном немецком языке, М., 1969, p. 43–46, 73–75 ir kitur.

⁶ Б. М. Лейкина, Некоторые аспекты характеристики валентностей, „Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текста“, вып. 5, М., 1961, p. 1.

⁷ Б. М. Лейкина, *ten pat*, p. 11.

⁸ Žr. Г. Г. Почепцов, Об обязательном и факультативном окружении, „Вопросы языкознания“, 1968, 1, p. 145–148.

vardžio vardininkui ir konkrečiame sakinyje tas valentingumas visada realizuojamas: *tėvas miega; medžiai auga; vaikai žaidžia*. Antra vertus, tie veiksmažodžiai gali prisijungti prieveiksmį: *tėvas blogai miega; medžiai negreitai auga; vaikai linksmai žaidžia* – bet tas valentingumas yra nebūtinas, nes sakiniai būna struktūriškai išbaigti ir be prieveiksmio. Veiksmažodis gali turėti būtinąjį valentingumą bet kuriam daiktavardžio linksniui bei daiktavardžiui su prielinksniu, o taip pat įvairiam daiktavardžių skaičiui. Jo valentingumas nusako būtinųjų pozicijų skaičių ir žodžių, kurie užima tas pozicijas, t. y. veiksmažodžio determinantų, formą.

Pažymėtina, kad tradicinis veiksmažodžių skirstymas į asmeninius ir beasmenius bei tranzityvinius ir intranzityvinius yra ne kas kita kaip skirstymas pagal valentingumą, atsižvelgiant tik į du svarbesnius elementus, galinčius jungtis prie veiksmažodžio – daiktavardžio vardininką (atliekantį veiksnio funkciją) ir galininką (atliekantį tiesioginio papildinio funkciją). Būtent pagal pirmąjį požymį veiksmažodžiai ir skirstomi į asmeninius, turinčius valentingumą vardininkui, ir beasmenius, neturinčius valentingumo vardininkui. Pagal antrąjį požymį jie skirstomi į tranzityvinius, t. y. veiksmažodžius, valdančius galininką, ir intranzityvinius, t. y. veiksmažodžius, nevaldančius galininko.

Aprašant valentes veiksmažodžių klases, paprastai apsiribojama tik būtinuoju valentingumu, nes veiksmažodžių sintagmatinėje aplinkoje fakultatyvieji determinantai nėra pakankamai reguliarūs. Antra vertus, nebūtinieji elementai gali jungtis beveik prie kiekvieno veiksmažodžio. Todėl jie veiksmažodžio sintaksinei charakteristikai nėra tokie svarbūs⁹.

Panagrinėjus sakinius su veiksmažodžiais *lyja, miega, gerbia*, matyti, kad pirmasis veiksmažodis gali sudaryti baigtinį sakinį vienas pats, nes neturi būtinojo valentingumo; antrasis veiksmažodis baigtinio sakinio negali sudaryti be daiktavardžio vardininko: *vaikas miega* tipo sakinyje pozicija šalia veiksmažodžio visada turi būti užpildyta; o sakinyje su trečiuoju veiksmažodžiu visada būna du determinantai – *vaikai gerbia mokytoją*. Taigi veiksmažodžiai gali skirtis būtinųjų determinantų skaičiumi¹⁰.

Lietuvių kalbos veiksmažodžiai gali turėti būtinąjį valentingumą tokiems determinantams: daiktavardžio vardininkui (N_{nom}), galininkui (N_{acc}), kilmininkui (N_{gen}) arba naudininkui (N_{dat}), o taip pat įnagininkui (N_{instr}) bei vietininkui (N_{loc}); būtinuoju determinantu gali būti ir daiktavardis (N_{acc} , N_{gen} arba N_{instr}) su prielinksniu. Pagal būtinųjų pozicijų, kurias determinuoja veiksmažodžių valentingumas, skaičių veiksmažodžius galima suskirstyti į šias valentes klases:

1) nulinio valentingumo, arba nevalentin giejį, veiksmažodžiai, kurie neturi būtinųjų determinantų, pvz.: *temsta, lyja, žaibuoja*;

⁹ Г. Г. Почепцов, О принципах (žr. išnašą 1), p. 67.

¹⁰ Veiksmažodžiai, kurie turėtų daugiau kaip tris būtinuosius determinantus, nepastebėta.

2) monovalentiniai veiksmažodžiai, t. y. veiksmažodžiai su vienu būtinuoju determinantu, pvz.: *vaikas užmigo; gėlės žydi; pamoka pasibaigė*;

3) bivalentiniai veiksmažodžiai, kurie visada reikalauja dviejų determinantų, pvz.: *studentai lanko paskaitas; vaikui patiko knyga*;

4) trivalentiniai veiksmažodžiai, kurie turi tris būtinuosius determinantus, pvz.: *vaikai padovanojo mokytojai gėlių*.

2–4 klasių veiksmažodžius galima skirstyti į poklasius pagal jų determinantų linksnių formą, nes tas pažymis yra toks pat svarbus veiksmažodžio sintaksinei charakteristikai, kaip determinantų skaičius. Bivalentinių ir trivalentinių veiksmažodžių determinantai gali sudaryti skirtingas valdomų daiktavardžio linksnių kombinacijas.

Jeigu veiksmažodis pasitaiko skirtingose būtinųjų determinantų kombinacijose ir pastarosios yra „nesuderinamos“, t. y. nevartojamos kartu viename konkrečiame sakinyje, tokiais atvejais kiekvienoje tų kombinacijų veiksmažodis laikytinas atskira leksema, nes būtinųjų determinantų kombinacijų skirtingumas rodo veiksmažodžių leksinės reikšmės skirtingumą¹¹. Pavyzdžiui, veiksmažodis *priklausyti* yra bivalentinis ir gali turėti dvi determinantų kombinacijas: vardininką ir naudininką (*Namas priklauso tėvui*) arba vardininką ir kilmininką su prielinksniu *nuo* (*Viskas priklauso nuo tėvo*). Tose kombinacijose realizuojamos kiek skirtingos leksinės reikšmės, todėl čia faktiškai turime du tapačios formos veiksmažodžius. Tam tikrais atvejais reikšmių skirtingumas nėra toks akivaizdus, tačiau kiekviena forma su specifine leksine reikšme, realizuojama tam tikroje determinantų kombinacijoje, laikytina atskira leksema. Konstrukcijos su kiekviena iš jų skirtingai transformuojamos (duoda skirtingus gramatinius transformus) ir turi skirtingus nebūtinuosius determinantas. Jos turi ir skirtingų sinonimų¹². Todėl galima tvirtinti, kad sakiniai *aš tikiu tavimi* ir *aš tikiu į dievą* yra sudaryti dviejų homonimų, priklausančių tai pačiai valentinei klasei, bet skirtingiems jos poklasiams. Bet skirtingomis sintagminėmis kombinacijomis negalima laikyti nenusistovėjusios vartosenos atvejų arba tokių valdomųjų formų variacijų, kurios nekeičia veiksmažodžio reikšmės, pvz. *tikėti dievą* arba *į dievą, atstovauti respubliką* arba *respublikai*. Veiksmažodžio reikšmė nesikeičia ir tada, kai vienoje pozicijoje gali kaitaliotis determinanto forma: *balsuoti už/prieš kandidatą, apsistoti viešbutyje/pas draugus*, nes čia išlaikomas derinimosi (совместимость) principas.

Minėtos keturios valentinės klasės nustatytos, išnagrinėjus apie 2000 bendrinės lietuvių kalbos veiksmažodžių, kuriuos galima suskirstyti į šias klases bei poklasius:

¹¹ Apie „nesiderinimo“ (несовместимость) sąvoką, vartojamą leksinėms veiksmažodžio reikšmėms išskirti, žr. Ю. Д. Апресян, Экспериментальное исследование семантики русского глагола, М., 1967, p. 50–52, 79–84.

¹² Žr. Ю. Д. Апресян, *ten pat.*, p. 84–87.

I. Pirmąją, nevalentingųjų veiksmažodžių klasę sudaro tokie veiksmažodžiai, kaip *aušta, lyja, vakarėja, žaibuoja* ir t. t. Savo leksinėmis reikšmėmis visi jie sudaro vieningą grupę – reiškia stichiškai vykstančius procesus. Jie nusako situacijas, kuriose nėra dalyvių, ir todėl gramatiškai yra nevalentingi. Kai kurie iš jų, kaip žinoma, kartais gali prijungti vardininko formos determinantą, bet tas determinantas nėra sintaksiškai būtinas. Tradicinėje gramatikoje tie veiksmažodžiai vadinami beasmeniais pagal jų pagrindinę savybę, skiriančią juos nuo didžiosios veiksmažodžių daugumos, būtent, valentingumo pirmajam determinantui (t. y. daiktavardžio vardininkui, svarbiausiam veiksmažodžio sintagmaje elementui) neturėjimą.

Tradicinėje gramatikoje beasmeniai veiksmažodžiai priešpastatomi asmeniniams pagal būtiną valentingumo pirmajam determinantui požymį. Toks priešpastatymas visiškai suprantamas ir reikalingas, nes tas valentingumas veiksmažodžio charakteristikai yra svarbiausias, tą liudija, be kitų, ir tas faktas, kad pirmasis determinantas sakinyje eina veiksmu ir morfologiškai yra derinamas su veiksmažodžiu, o kiti determinantai yra jo valdomi. Bet reikia turėti galvoje, kad lietuvių kalbos beasmeniai veiksmažodžiai gali turėti valentingumą kokiam kitam determinantui (ar kitiems determinantams) ir įeiti į kitą valentinę klasę.

II. Monovalentiniai veiksmažodžiai reikalauja vieno būtinąjo determinanto. Formos atžvilgiu tie veiksmažodžiai skirstytini į kelis poklasius. Pirmąjį poklasį sudaro veiksmažodžiai, kurie turi valentingumą daiktavardžio vardininkui. Tai yra veiksmažodžiai, sudarantieji tokio tipo sakinius, kaip *vasara artėja, medis žaliuoja, įvyko avarija, vaikas miega*. Jie nusako situacijas su vienu dalyviu – subjektu. Šis poklasis yra labai gausus ir jungia įvairiausių reikšmių veiksmažodžius. Kai kurių šio poklasio veiksmažodžių determinanto vardininkas gali kaitaliotis su neiginio ar dalies kilmininku: *susirinko žmonių, atbėgo vaikų, namų nesimatė*. Valentinė veiksmažodžio charakteristika ir jo reikšmė tokiais atvejais nesikeičia, nes kilmininkas užima tą pačią poziciją, kaip ir vardininkas, ir sintaksinis veiksmažodžio ir daiktavardžio ryšys išlieka tas pats. Kitaip sakant, veiksmažodis netampa beasmenis ir jo determinantas nekeičia savo sintaksinės veiksmo funkcijos.

Antrąjį poklasį sudaro tie veiksmažodžiai, kurie turi valentingumą bet kuriam daiktavardžio linksniui, išskyrus vardininką. Jie nusako situacijas, kuriose nėra subjekto-veikėjo, bet yra objektas ar koks kitas semantinis elementas. Visų pirma tai veiksmažodžiai, valdantieji galininką: *motociklą sumėtė, mane (net) pakratė, valtį nešė (žemyn)*. Tai yra vadinamieji asmeniniai veiksmažodžiai, pavartoti beasmeniškai¹⁹. Jie pagal derinimosi principą, atrodo, laikytini beasmeniais veiksmažodžiais, sudarytais iš atitinkamų asmeninių, nekeičiant žodžio formos. Yra monovalentinių veiksmažodžių, reikalaujančių kurios nors kitos linksnio formos determi-

¹⁹ Žr. A. Paulauskienė, Veiksmažodžio asmens kategorija, V., 1969, p. 22.

nanto¹⁴, pvz.: *kvepia obuoliais, padvelkė pavasariu, man nesimiega, ligoniui palengvėjo; pakvipo dūmais, galvoje užia*. Visi šio poklasio veiksmažodžiai, skirtingai ne-gu pirmojo (su vardininku), yra beasmeniai, kaip ir nevalentingieji veiksmažodžiai.

III. Trečioji valentinė veiksmažodžių klasė lietuvių kalboje yra gausiausia. Tos klasės veiksmažodžiai turi dvi būtinąsias pozicijas. Pagal pirmojo determinanto formą jie skirstytini į dvi grupes: a) veiksmažodžiai su vienu valentingumu vardininkui ir kitu valentingumu kuriam nors kitam linksniui; b) veiksmažodžiai, reikalaujantieji dviejų determinantų, iš kurių nė vienas nėra vardininkas. Pirmoji grupė yra labai gausi, antroji – labai maža. Priklausomai nuo determinantų kombinacijos abiejų grupių veiksmažodžius galima skirstyti į poklasius. Remiantis turima medžiaga, išskirtini tokie bivalentinių veiksmažodžių su pirmuoju valentingumu daiktavardžio vardininkui poklasiai:

1. Gausiausias poklasis – veiksmažodžiai, turintieji antrąjį valentingumą daiktavardžio galininkui. Jie sudaro sintaksinę konstrukciją, kurios sudėtis $N_{nom} + V + N_{acc}$ (V – veiksmažodis). Pavyzdžiai: *darbininkai stato namą; vaikai gerbia tėvus; pirmininkas pasirašė pareiškimą; brolis nusipirko knygą*. Antrojo determinanto galininkas gali kaitaliotis, kaip žinoma, su dalies kilmininku (*brolis nusipirko knygą*), nekeičiant veiksmažodžio valentingumo bei jo sintaksinio ryšio su daiktavardžiu. Tai pasakytina ir apie galininko kaitaliojimąsi su kilmininku, jeigu šios grupės veiksmažodis pavartotas su neigimo priešdėliu: *pirmininkas nepasirašė pareiškimo*.

2. Antrojo poklasio veiksmažodžiams būdingas antras valentingumas daiktavardžio kilmininkui. Konstrukcijos sudėtis – $N_{nom} + V + N_{gen}$. Ją sudaro veiksmažodžiai *laukti, ieškoti, norėti, vengti* ir t. t., pvz.: *vaikas nori obuolio; aš laukiu svečių; Petras vengia draugų*.

3. Trečiąjį poklasį sudaro veiksmažodžiai, valdantieji antrojo determinanto naudininką. Konstrukcijos sudėtis – $N_{nom} + V + N_{dat}$, pvz.: *sūnus padeda tėvui; mes ruošiamės šventei; menas tarnauja liaudžiai; mokytojas vadovauja būreliui*.

4. Veiksmažodžiai, kurie turi antrąjį valentingumą įnagininkui, sudaro ketvirtą poklasį. Jų sudaromos konstrukcijos sudėtis – $N_{nom} + V + N_{instr}$: *motina rūpinasi vaikais; brolis domisi muzika; draugai pasitiki Petru*. Būtinuoju determinantu gali būti tiktai objekto įnagininkas; instrumento įnagininkas beveik visada fakultatyvus ir paprastai eina trečiuoju determinantu: *vaikai išmušė stiklą (kamuoliu)*.

5. Penktojo poklasio veiksmažodžiai reikalauja antrojo determinanto vietininko; konstrukcijos sudėtis – $N_{nom} + V + N_{loc}$: *studentai dalyvauja demonstracijoje; saulė atsispindi languose, Jonas tarnauja kariuomenėje*.

¹⁴ Būtų nuosekliau skirti tiek poklasių, kiek yra skirtingų determinanto formų, tačiau tie poklasiai būtų perdaug maži, ir, be to, daugumas tokių veiksmažodžių vartojami gana retai.

6–20 poklasius sudaro veiksmažodžiai, valdantieji antrąjį būtinąjį determinantą su prielinksniu. Trumpai išvardysime šiuos poklasius:

6. $N_{\text{nom}} + V + \text{apie} + N_{\text{acc}}$: *svajoti, pasakoti*;
7. $N_{\text{nom}} + V + \text{i} + N_{\text{acc}}$: *kreiptis, atsižvelgti*;
8. $N_{\text{nom}} + V + \text{pas} + N_{\text{acc}}$: *užeiti, apsisotiti*;
9. $N_{\text{nom}} + V + \text{per} + N_{\text{acc}}$: *pereiti (per gatvę)*;
10. $N_{\text{nom}} + V + \text{prieš} + N_{\text{acc}}$: *pasisakyti (prieš vadovybę)*;
11. $N_{\text{nom}} + V + \text{už} + N_{\text{acc}}$: *balsuoti*;
12. $N_{\text{nom}} + V + \text{ant} + N_{\text{gen}}$: *supykti, užlipti*;
13. $N_{\text{nom}} + V + \text{be} + N_{\text{gen}}$: *apsieiti*;
14. $N_{\text{nom}} + V + \text{dėl} + N_{\text{gen}}$: *susiginčyti*;
15. $N_{\text{nom}} + V + \text{iš} + N_{\text{gen}}$: *šaipytis, juoktis*;
16. $N_{\text{nom}} + V + \text{nuo} + N_{\text{gen}}$: *priklausyti, skirtis*;
17. $N_{\text{nom}} + V + \text{prie} + N_{\text{gen}}$: *priprasti, prisiglausti*;
18. $N_{\text{nom}} + V + \text{už} + N_{\text{gen}}$: *ištekėti, paslslėpti*;
19. $N_{\text{nom}} + V + \text{su} + N_{\text{instr}}$: *sutapti, sietis*;
20. $N_{\text{nom}} + V + \text{ties} + N_{\text{instr}}$: *sustoti, apsisotiti*.

Kaip minėta, šie poklasiai išskirti, išnagrinėjus apie 2000 dažniau vartojamų veiksmažodžių. Gal būt, didesnio veiksmažodžių skaičiaus nagrinėjimas leistų išskirti dar ir kitų poklasių, bet tai vargu ar pakeistų šį sąrašą iš esmės.

Be išvardytųjų bivalentinių veiksmažodžių, kurių pirmasis determinantas yra vardininkas, lietuvių kalboje randama ir bivalentinių veiksmažodžių, neturinčių valentingumo vardininkui. Jie taip pat yra beasmeniai, kaip ir veiksmažodžiai *lyja, žaibuoja ar sumėtė (motociklą)* ir t. t. Vieną jų grupę sudaro veiksmažodžiai, valdantys naudininką (subjekto) ir galininką ($N_{\text{dat}} + V + N_{\text{acc}}$): *man skauda galvą; tėvui sopa širdį* ir kiti. Kitos grupės veiksmažodžiai reikalauja naudininko ir kilmininko ($N_{\text{dat}} + V + N_{\text{gen}}$): *broliui reikia pinigų; vaikui trūksta kantrybės; man norisi miego* ir t. t. Abiejų grupių veiksmažodžiai jungiami bendros savybės, būtent, valentingumo daiktavardžio naudininkui, reiškiančiam subjektą.

IV. Ketvirtosios klasės veiksmažodžiai yra trivalentiniai ir turi tris būtinąsias pozicijas. Kaip ir bivalentiniai pirmojo poklasio veiksmažodžiai, jie reikalauja pirmojo determinanto vardininko ir antrojo determinanto galininko. Pagal trečiojo būtinąjo determinanto formą skiriame šiuos poklasius:

1. Veiksmažodžiai su trečiuoju valentingu daiktavardžio naudininkui (kuris semantiškai reiškia veiksmo adresatą). Jų sudaromos konstrukcijos sudėtis $N_{\text{nom}} + V + N_{\text{acc}} + N_{\text{dat}}$: *tėvas nupirko broliui dviratį; Petras padovanojo draugui knygą; draugas paskolino man pinigų; motina skaito knygą vaikui; aš parašiau tėvams laišką*.

Trečioji pozicija kartais neužpildoma, jeigu veiksmo adresatas yra apibendrinamas arba nekonkretizuojamas: visi žmonės, tam tikra žmonių grupė, kas nors, kai kurie žmonės. Tokiais atvejais galima laikyti, kad ta pozicija yra užpildyta nulinio elemento (sintaksinis nulys¹⁵), kuris ir reiškia apibendrintą adresatą. Veiksmažodis tuo atveju laikytinas trivalentiniu. Kitais atvejais toks pat veiksmažodis nusako veiksmą, kuris neturi adresato: *aš parašiau straipsnį; motina skaito knygą*, – ir tada jis laikytinas bivalentiniu, nes trečiojo determinanto nėra sakinyje ne todėl, kad mes jį praleidžiame ar jo nekonkretizuojame, bet todėl, kad veiksmas adresato neturi. Įdomu, kad ne visi trivalentiniai veiksmažodžiai turi atitinkamus bivalentinius variantus.

Taip pat kai kuriuos (bet toli gražu ne visus) bivalentinius veiksmažodžius su valentingumu vardininkui ir galininkui atitinka monovalentiniai veiksmažodžiai, kurie nusako apibendrintą veiksmą, veiksmą be objekto.

Dažniausiai tokie monovalentiniai veiksmažodžiai pavartojami sakiniuose, kur koks nors elementas pabrėžia jų apibendrintą reikšmę (pvz., modaliniai veiksmažodžiai arbarieveiksmai): *vaikas moka rašyti; senelė gerai mezga*. Tiesiogiai valentingumo pasikeitimas nėra žymėtas (markiruotas)¹⁶.

2. Antrojo poklasio veiksmažodžiai, be vardininko ir galininko, reikalauja dar įnagininko. Jie sudaro konstrukciją $N_{nom} + V + N_{acc} + N_{instr}$. Tai *išrinkti (darbininkai išrinko Vasiliauską pirmininku), laikyti (visi laiko Petrą geru specialistu), pripažinti (žiuri pripažino mūsų dainininką nugalėtoju)* tipo veiksmažodžiai.

3. Pasitaiko pavienių trivalentinių veiksmažodžių ir su kitokios formos trečiuoju determinantu, pvz.: *mokytoja paklausė mane apie tėvus; veiksmažodžius skirstome į klases; pirmojo asmens formą priešpastatome antrajam ir trečiajam asmeniui; savo ateitį jis sieja su komunistų partija* ir t. t. Jie sudaro trečiąjį poklasį.

Veiksmažodžiai gali pereiti iš vienos valentinės klasės į kitą, prarasdami kurią nors būtinąją poziciją, bet nekeisdami savo formos. Jų valentingumo keitimasis yra nežymėtas. Veiksmažodžių valentingumo pasikeitimas gali būti ir žymėtas, jeigu jis kalboje labai reguliarus ir gramatikalizuotas. Vienas tokių būdų valentingumui sumažinti yra neveikiamoji veiksmažodžių rūšis, kurios esmė sintaksiniame kalbos dalių (taksonominiame) lygmenyje sudaro, be abejo, valentingumo pirmajam

¹⁵ Žr. Типология каузативных конструкций, Л., 1969, p. 253.

¹⁶ Jeigu tai iš tikrųjų skirtingi veiksmažodžiai, galima manyti, kad toks valentingumo skirtumas gali būti ir žymėtas (markiruotas). Pvz., skirtingas galūnes turi bivalentiniai ir monovalentiniai veiksmažodžiai anglų kalbos Somerseto tarmėje ir vengrų kalboje, kur tokio tipo veiksmažodžiai turi „subjektinį“ asmenavimą: *irok* „rašau“, kada negali būti papildinio-objekto, ir „objektinį“ asmenavimą: *iom* „rašau“ visada su papildiniu-objektu. Žr. О. Есперсен, Философия грамматики, М., 1958, p. 180, taip pat У. Вейнрейх, О семантической структуре языка, „Новое в лингвистике“, V, М., 1970, p. 186.

determinantui, t. y. daiktavardžio vardininkui, eliminavimas: tas elementas tampa fakultatyvus ir todėl dažniausiai nenurodomas. Neveikiamąją rūšį galima laikyti kaitybine priemone valentingumui sumažinti. Tokia priemonė yra ir sangražinės formos. Sangražos dalelytė *-s(i)* galima eliminuoti veiksmažodžio valentingumą įvairiems determinantams, pvz. vardininkui: *aš uždariau duris – durys užsidarė*; galininkui: *ji maudo vaiką – ji maudosi*; naudininkui: *brolis nusipirko knygą* ir t. t. Sangražos dalelytė gali taip pat pakeisti veiksmažodžio sudaromos konstrukcijos modelį, nekeičiant būtinųjų determinantų skaičiaus: *autorius panaudojo naujus duomenis – autorius pasinaudojo naujais duomenimis*; *menas atspindi tikrovę – tikrovė atsispindi mene*; *atsakymas mane patenkino – aš pasitenkinau atsakymu*. Aišku, keisdama veiksmažodžio valentingumą, sangražos dalelytė kartu kiek pakeičia ir leksinę veiksmažodžio reikšmę, vadinasi, ji yra ir žodžių darybos priemonė.

Sintaksinei veiksmažodžių klasifikacijai buvo pasirinkta valentingumo sąvoka. Veiksmažodis yra dominuojantis sakinio elementas; nuo jo sintaksinio valentingumo priklauso sakinio sudėtis ir struktūra, nes būtent valentingumas nusako veiksmažodžio determinantus. Svarbiausias valentingumo bruožas yra jo būtinumas ar fakultatyvumas. Sudarant klasifikaciją, remiamasi tik būtinuoju veiksmažodžių valentingumu. Pastarasis nusako būtinųjų determinantų skaičių ir jų formą. Pagal determinantų skaičių skirstome veiksmažodžius į nevalentinguosius, monovalentinius, bivalentinius bei trivalentinius. Kadangi determinantų forma gali būti skirtinga (įvairūs linksniai bei linksniai su prielinksniais) ir tas požymis yra ne mažiau svarbus veiksmažodžių charakteristikai, jis sudaro pagrindą veiksmažodžiams suskirstyti klases į poklasius.

Kiekvienos valentinės klasės veiksmažodžiai sudaro tam tikros sudėties konstrukciją taksonominiame lygmenyje. Iš taksonominių konstrukcijų išvedamos sakiniių sintaksinės struktūros funkciniame lygmenyje. Kalbos sintaksinių struktūrų sistema yra izomorfinė valentinių veiksmažodžių klasių sistemai.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ГЛАГОЛОВ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В основу классификации положено понятие синтаксической валентности, понимаемой здесь как сочетаемость глагола на уровне частей речи. В статье рассматривается только сочетаемость глагола с именем существительным. Для синтаксической характеристики глагола существенна лишь его обязательная валентность, от которой зависят количество

и форма обязательных детерминантов глагола. Число обязательных детерминантов в окружении глагола служит основанием для выделения четырех валентностных классов: безвалентные, одновалентные, двухвалентные и трехвалентные глаголы. Форма обязательных детерминантов служит основанием для разделения последних трех классов на подклассы. Таким образом, классификация произведена по чисто формальным признакам, без обращения к семантике и функции детерминантов глагола.